

Sameskolan och Norrbottens Arbetsstugor

En jämförelse av minoritetspolitik mot Samer och Tornedalingar

Kristina Nilsson

Luleå tekniska universitet

C- uppsats
Historia

Institutionen för Industriell ekonomi och samhällsvetenskap
Avdelningen för Samhällsvetenskap

Innehållsförteckning

Kapitel 1 –Introduktion

Förord	s.4
1.1 Inledning	s.5
1.2 Syfte och Frågeställningar	s.7
1.3 Avgränsningar	s.7
1.4 Disposition	s.7
1.5 Materialdiskussion och Metod	s.8
1.6 Definitioner	s.8
1.7 Teoriram	s.9

Kapitel 2 –Sameskolan

2.1 Historik	s.12
2.2 Kåtaskolreformen 1913	s.14
2.2.1 Bakgrund	s.14
2.2.2 Den Bergqvistska Utredningen	s.15
2.2.3 Organisation och Syfte	s.16
2.2.4 Samernas Landsmöte 1918	s.18

Kapitel 3 –Norrbottens Arbetsstugor

3.1 Historik –”Arbetsstugor för Barn”	s.20
3.2 Grundande	s.21
3.3 Organisation och Reglemente	s.22
3.3.1 Finansiering	s.24
3.4 Syfte	s.25
3.5 Verksamhet	s.26
3.6 Vilka Barn Inackorderades?	s.27

<i>Kapitel 4 – Synen på de två minoritetsgrupperna</i>	
4.1 Synen på Samerna	s.29
4.2 Synen på Tornedalingarna	s.31
<i>Kapitel 5 –Diskussion och Sammanfattning</i>	
5.1 Diskussion	s.35
5.2 Sammanfattning	s.36
Käll- och Litteraturförteckning	s.39

Förord

Denna uppsats har skrivits under höstterminen 2004 vid Luleå Tekniska Universitet. Uppsatsen omfattar 10 högskolepoäng och är en del av kursen i Historia C.

Jag vill tacka min handledare Lars Elenius för all hjälp, idéer och uppmuntran då jag allra mest behövde det!

Tack till personalen på Norrbottens Minne vid hjälp att i deras arkiv finna material jag behövt till denna uppsats.

Tack till P-O Krutrök, Kristina Björnfot och Marita Mattsson-Barsk på Nordkalottens bibliotek och Nordkalottens kultur- och forskningscentrum i Övertorneå för all hjälp med litteratur och andra problemlösningar. Dessutom ett stort tack för kaffet!

Ett särskilt tack vill jag rikta till Barbro Mohss vid Kalix Bibliotek för all hjälp, inspiration och alla givande samtal.

Kalix i Januari 2005

Kristina Nilsson

Kapitel 1 –Introduktion

1.1 Inledning

I Sverige har lagstadgad folkundervisning funnits ända sedan 1600-talet. Undervisningen var kyrkans uppgift och prästerna ansvarade för att församlingen skulle få undervisning i kristendom och den protestantiska trons huvudstycken. Unga och gamla, män och kvinnor, deltog i undervisningen vars former var husförhör, skriftermål och konfirmationsundervisning. 1723 kom en regeringsresolution som innebar att föräldrarna skulle lära barnen att "läsa i bok" samt angivna kristendomsstycken. Allt detta innebar att landets befolkning i princip var läskunniga långt före den allmänna skolplikten infördes i och med 1842 års Folkskolestadga.

Folkskolan i Sverige skulle ge alla barn en grundläggande utbildning med läs-, skriv- och räkneundervisning. Men införandet av folkskolan gick trögt av många olika anledningar, höga kostnader, brist på lärare, brist på lokaler och en bondebefolkning som inte alltid ansåg att skola behövdes. 1847 var inte ens hälften av alla skolpliktiga barn inskrivna i skolan. Ytterligare en anledning till den bristande uppslutningen var att barn på landsbygden hade alltför lång väg till skolan. Detta var ett stort problem i norr.

Redan under tiden för kristnandet av samerna hade kateketskolor för samernas barn upprättats, och de föräldrar som vägrade skicka sina barn till skolan för att få undervisning i den kristna läran straffades. Vid 1900-talets början hade hela fem olika former för undervisning av samebarn uppstått: Lappfolkskolor (fasta nomadskolor), Kateketskolor (vandrande nomadskolor), särskilda vinterkurser, allmänna folkskolor (för de bofastas barn) och missionskolor.

Kåtaskolreformen från 1913 innebar en totalt segregerad skola för de nomadiserande samernas barn; syftet var att ge *"så god undervisning som möjligt åt alla fjällappars barn"* men att också *"anordna undervisningen så att den inte avvänjer barnen från nomadlivet"*.¹ Samerna skulle bevaras som nomadiserande renskötande folkgrupp!

I och med nödåren 1902/1903 upprättades arbetsstugor i Norrbottens och Västerbottens län med syftet att hjälpa fattiga barn som levde i nöd i glesbygden samt för att ge dem tillgång till undervisning i folkskola. Totalt kom ett tjugotal Arbetsstugor att inrättas i Norrbottens län,

varav endast fyra i lappmarken och resterande i så kallad finnbygd. Arbetsstugorna fungerade som internat då många familjer inte hade möjlighet att låta sina barn gå i skolan i kyrkbyn p.g.a. långa avstånd i väglöst land. Barnen vistades i arbetsstugan ca åtta månader av året i fyra till fem år, där de fick tillgång till viss skolgång, konfirmation och praktisk undervisning samt mat och kläder.

Redan 1874 hade riksdagen beviljat det så kallade Finnbygdsanslaget, vilket innebar 12000 kronor till befrämjande av folkundervisningen bland de i rikets nordligaste trakter bosatta finnar. 1888 togs beslut att all undervisning i stadsskolornas folkskolor skulle ske på svenska, och finska språket som ämne på schemat i småskoleseminariet i Haparanda slopades helt 1912, lärarna behövde inte längre vara tvåspråkiga! Även i arbetsstugan blev finskan bannlyst och de föreskrifter som sade att föreståndarinnorna skulle kunna finska slopades 1913.

I reglementet för arbetsstugorna står att läsa att arbetsstugorna skulle:

*”i främsta rummet bereda fattiga barn i länets mest glesbebyggda trakter skolundervisning och färdighet i handaslöjder och genom deras uppfostran till gudsfruktan, arbetsamhet och rena seder bidra till skapandet av goda, för samhället nyttiga medborgare(...) barnen skall läras kärlek till hembygd och fosterland.”*²

Arbetsstugan är *”ämnad att vara människokärlekens och fosterlandskärlekens mönsteranstalt för barnens från de norrbottniska ödebygderna fostran till goda svenska medborgare”*³

De finskspråkiga tornedalingarna skulle försvenskas!

1.2 Syfte och Frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka de båda institutionerna Sameskolan och Norrbottens Arbetsstugor för att se hur statens minoritetspolitik gett upphov till/tagit sig uttryck inom dessa institutioner. Detta för att söka förstå varför den svenska staten förde olika politik gentemot samer och tornedalingar, d.v.s. minoriteter boende i Övre Norrland; samerna skulle bevaras som nomadiserande renskötande folkgrupp samtidigt som den finsktalande befolkningen i Tornedalen skulle försvenskas.

-När och varför grundades respektive institution och av vem?

-Vad var syftet med verksamheterna?

-Hur såg respektive verksamhet ut och hur var den organiserad?

-Vilka barn rekryterades?

-Hur såg man på samer och tornedalingar under denna tid?

-Varför skulle samerna bevaras som nomadiserande renskötande folkgrupp när den finsktalande befolkningen i Tornedalen skulle försvenskas?

1.3 Avgränsningar

Förutom en historisk återblick har jag valt att, vid studiet av sameskolan, koncentrera mig på tiden kring och efter kåtaskolreformen 1913 eftersom det var denna reform som innebar en totalt segregerad skola för de nomadiserande samernas barn. Angående Norrbottens Arbetsstugor ligger tyngdpunkten på åren efter grundandet 1903 och upprättandet av reglemente 1913 då arbetsstugorna inordnades i försvenskingsarbetet på ett tydligare sätt.

1.4 Disposition

Uppsatsen består av fem huvuddelar:

1. Introduktion
2. Sameskolan
3. Norrbottens Arbetsstugor
4. Synen på de två minoritetsgrupperna
5. Diskussion och Sammanfattning

Den första delen avser ge en introduktion av ämnet, både metodiskt och teoretiskt. I del två och tre ger jag en historisk tillbakablick av de två institutionerna för att ge läsaren en bild av utvecklingen; vidare beskriver jag institutionernas respektive organisation, verksamhet och syfte för att visa hur politiken tog sig uttryck inom institutionerna. I del fyra tar jag upp den syn på de två minoritetsgrupperna som var allmänt spridd i landet vid denna tid och vilken typ

av minoritetspolitik detta gav upphov till. Slutligen knyter jag i del fem samman de tre föregående avsnitten i en diskussion kring frågan – Varför skulle samerna bevaras som nomadiserande renskötande folkgrupp när den finsktalande befolkningen i Tornedalen skulle försvenskas?

1.5 Materialdiskussion och Metod

Angående sameskolan har forskning gjorts av Henning Johansson i avhandlingen ”Samerna och Sameundervisningen i Sverige” från år 1977, där han belyser befolkningsmässiga förhållanden, samhörighet, språkkunskaper samt skolförhållanden utifrån en minoritetspolitisk ram. Denna avhandling har jag dock ej använt mig av i större utsträckning då jag funnit nyare forskning i ämnet och använt detta som utgångspunkt. Vid Umeå Universitet har ett flertal utredningar och rapporter skrivits av Sten Henrysson m.fl. om samerna och sameskolan som ett led i ett större projekt. Sten Henrysson beskriver samernas utbildningshistoria på ett objektivt och sakligt sätt.

Angående arbetsstugorna och försvenskningen har jag, förutom Norrbottens Arbetsstugors årsberättelser samt arkivmaterial från folkrörelsearkivet vid Norrbottens minne i Luleå, till större del utgått från forskning i ämnet gjord av Nils Slunga, Erik Lundemark, Hugo Tenerz samt Lars Elenius. Vid studiet av material framställt vid arbetsstugorna bör beaktas att dessa är framställda i syfte att beskriva verksamheten för finansiärer och beslutsfattare; vill man ha en mer differentierad bild bör man ta del av litteratur, vittnesskildringar samt tidningsartiklar. Erik Lundemark har i sin bok ”Arbetsstugorna” på ett grundligt och objektivt sätt beskrivit institutionen. Slunga och Tenerz har båda gjort en kritisk granskning av minoritetspolitiken ur en nationalistisk synvinkel, dock med olika perspektiv. Elenius i sin tur har undersökt etnicitetens förändring i och med försvenskningen.

Jag har i denna uppsats gjort en kvalitativ käll- och litteraturstudie för att kunna redogöra för respektive institution samt dra slutsatser kring skillnader i förd minoritetspolitik.

1.6. Definitioner

Minoriteten är en folkgrupp som utgörs av ett mindre antal människor i ett samhälle. Motsatsen är majoritet, det övervägande antalet, den större delen av befolkningen.⁴ Det som skiljer minoriteten från majoriteten kan vara en eller flera anledningar: språk, kultur, ras, religion, bestämda näringar (ex. nomadiserande renskötsel) m.m.

För varje land ges en homogen bild av befolkningen, svenskar, ryssar, amerikaner o.s.v; men i verkligheten är världens och de olika ländernas befolkning mycket mer heterogen. Inget land i världen har total enhetlighet vad gäller exempelvis språklig och kulturell bakgrund; dock finns i regel en kultur och ett språk som kan förknippas med majoriteten.⁵

I denna uppsats är minoritetsgrupperna: 1) Samer, ett renskötande folk, en etnisk grupp i dagens Lappland och 2) Finsktalande Tornedalingar boende i Tornedalen d.v.s. i området längs Torne, Muonio, Könkämä, Kalix och Tarendö älvar. Under 1800-tal och i början av 1900-tal användes dock inte begreppen Samer och Lappland, Tornedalingar och Tornedalen. Samerna kallades lappar och var ett renskötande folk, en etnisk grupp i Norrbottens och Västerbottens Lappmarker (dagens Lappland). De finsktalande tornedalingarna betecknades som finnar av svenska myndigheter och Tornedalen kallades för Norrbottens Finnbygd detta p.g.a. statens behov av att markera att befolkningen här inte hade en svenskspråkig identitet. Trots att dessa begrepp under senare tid kommit att uppfattas som nedvärderande, och därför bytts ut, har jag valt att på en del ställen i uppsatsen använda mig av de gamla begreppen för att på ett tydligt sätt visa på tidsandan.

1.7 Teoriram

Maktfördelningen mellan minoritet och majoritet är allt som oftast ojämn. I de flesta fallen är det majoritetens språk och kultur som dominerar och majoriteten blir tongivande socialt, ekonomiskt och politiskt. Endast i få undantagsfall har minoriteten dominerat majoriteten, ett exempel är den vita befolkningen i Sydafrika –Apartheid. För det mesta är det majoriteten som styr och dess förhållande till minoritetsgrupper har ofta kännetecknats av förtryck av olika slag. Dock kan en minoritet med stark inre social, kollektiv och kulturell sammanhållning minska majoritetens makt och påverka politiken, då även minoritetens inre sammanhållning påverkar det synsätt samhället har angående minoriteter. Detta synsätt är avgörande för vilken ställning minoriteten får i samhället. Det är just synsättet på minoriteten som gör minoritetspolitik möjlig. Synsättet påverkas förutom av den inre sammanhållningen även av samhällsutveckling och konjunkturer, av tidens politiska strömningar och värderingar.

Exempel på olika synsätt:

1. Minoriteten ska tillägna sig majoritetens kulturmönster och därigenom uppgå i majoritetsbefolkningen
2. ”The Melting Pot” –Smältdegeln. En blandning av alla i ett land ingående kulturer, resultatet blir en helt ny kultur som inte nödvändigtvis liknar någon tidigare känd kultur
3. Kulturell Pluralism. Den egna bakgrunden betonas som en tillgång för individen och kulturell olikhet berikar samhället.⁶

Som sagt är det olika synsätt som ger upphov till olika former av minoritetspolitik, d.v.s. majoritetens politik gentemot minoritetsgrupper. Dessa former av minoritetspolitik förekommer sällan i renodlad form utan oftast i kombinationer och olika varianter. Henning Johansson tar i sin bok ”Samerna och Sameundervisningen i Sverige” upp olika idealtyper av minoritetspolitik: Assimilerings-, Segregerings-, Diskriminerings- och Ackulturationspolitik.⁷ Assimilering innebär införlivande av minoriteten i samhället, ett försök att omvandla minoritetsgruppen till större likhet med omgivningen; ett övergivande av den egna kulturen och därigenom ett utsuddande av kulturskillnader.⁸ Assimilationspolitiken innebär försök att få minoriteten att föra över sin samhörighetskänsla till majoritetsbefolkningen.⁹ Segregering betyder uppdelning efter befolkningsgrupp¹⁰ och segregeringspolitik innebär att minoriteten skiljs från majoriteten; har egna skolor, särskilda bostättningsområden m.m. Segregering kan ske på initiativ från majoriteten, men även på minoritetens egna villkor. Då segregering sker på initiativ av majoriteten går denna ofta, men inte alltid, hand i hand med diskriminering. Diskrimineringspolitiken innebär att minoriteten behandlas sämre än majoriteten. Då segregering sker på minoritetens egna villkor talar man om ömsesidigt acceptande och tolerans där minoriteten behåller sin egen kultur och innesluts i ett mångkulturellt samhälle. Slutligen tar Johansson upp ackulturationspolitiken som påtvingar minoriteten majoritetens språk, värderingar och attityder genom samhälleliga institutioner.¹¹ Genom inflytande från det omgivande samhället överger minoriteten sitt språk, sina traditioner och sin kulturella identitet och uppgår i den dominerande majoritetens kultur.¹² Skillnaden mellan assimilation och ackulturation är den att assimilationen sker genom en ömsesidig process medan ackulturationen är påtvingad.¹³

Som sagt är dessa idealtyper och i realiteten är den minoritetspolitik som majoriteten för olika former av blandningar. De olika synsätten på minoritetens plats i samhället och den

minoritetspolitik som förs har satt spår även inom undervisningspolitiken. Därför anser jag att dessa modeller är en god grund vid studiet av statens minoritetspolitik gentemot samer och finnar inom nämnda institutioner.

Kapitel 2 -Sameskolan

2.1 Historik

Den tidigaste folkundervisningen bland samerna var kyrkans strävan att kristna dem. De första initiativen till kyrkligt omvändelsearbete bland samer togs redan på 1000-talet då Sverige fortfarande var katolskt; under 1300- och 1400-talen gjordes mer omfattande försök av omvändelsearbete men utan större framgång. Gustav Vasa var den första som planerade undervisning för samerna, detta i ett strävande att få kontroll över Lappmarken och dess rikedomar. Den mission och undervisning som företogs under Gustav Vasas tid hade inte heller den större framgångar. Det var först under hans sons, Karl IX, tid som regent missionsarbetet blev mer målinriktat och huvudmålet var att kronan skulle få del i de resurser som fanns i området. För att kunna göra detta var det viktigt att knyta Lappmarken till riket på ett tydligare sätt och tyngden lades på det kyrkliga arbetet, då kyrkan och dess administration gav stora möjligheter till kontroll av befolkningen.¹⁴

Under 1600-talet var undervisningen kyrkans uppgift och prästerna ansvarade för att församlingen skulle få undervisning i kristendom och den protestantiska trons huvudstycken. Unga och gamla, män och kvinnor, deltog i undervisningen vars former var husförhör, skriftermål och konfirmationsundervisning.¹⁵ Detta gällde även samer, men målet att kristna och införliva samerna i det svenska samhället krävde att präster, lärare och ämbetsmän som kunde samiska skaffades fram. Detta ledde till att en Lappscola startades i Piteå 1617, men denna lades snart ner. För att underlätta undervisningen av samerna kom 1619 en ABC-bok och en mässbok på samiska. Denna fick dock inte stor betydelse p.g.a. stora skillnader mellan de olika samiska dialekterna. Den första mer bestående skolan för samerna, den s.k. Skytteanska skolan, startade 1632 med en donation med staten som garant. Tanken var att undervisa ett fåtal samiska ungdomar och att dessa sedan skulle sprida sina nya kunskaper till de andra. Den Skytteanska skolan var långt in på 1700-talet den enda skolan för samer och inga stora framsteg gjordes i att införliva samerna i det svenska samhället; undervisningen var knapphändig och många samer höll fast vid det gamla. I och med pietismen ökade intresset för samer och missionen bland dem. Man trodde då, att det var nödvändigt att kristna samerna och få dem mer bofasta för att få in dem i det svenska samhället.¹⁶

1723 års förordning om samernas kristnande och skolgång drevs fram av prosten i Umeå. I denna förordning föreslogs att skolor borde inrättas i lappmarken med präster som kunde tala

samiska.¹⁷ Sju lappskolor upprättades vid kyrkplatserna i Jokkmokk, Åsele, Arjeplog, Utsjoki, Jukkasjärvi, Föllinge och Gällivare. Vid dessa skolor bekostade staten uppehälle och kläder för sex elever som undervisades i kristendom och läsning i två års tid. Även nu var syftet att dessa elever sedan skulle sprida kunskaper bland övriga samer.¹⁸ Tillgången på samiska böcker ökade, översättningar av ABC-bok, lilla katekesen, Svedelius katekesförklaringar, Nya Testamentet och en psalmbok, grundade på olika samiska dialekter; även en samisk ordbok och en grammatikbok kom. Trots detta var det fortfarande svårt att få elever till skolorna; detta p.g.a. att samerna inte kände stort behov av undervisning, de ville ha barnen hemma för hjälp i arbetet samt p.g.a. att den gamla religionen fortfarande var starkare än Kristendomen. Detta skärpte statens insatser att göra samerna mer bofasta och assimilerade in i samhället.

Under 1700-talet inrättades även de så kallade kateketerna. Detta var ofta samepojkar som genomgått en kort utbildning och som sedan följde samerna under deras flyttningar med uppgift att undervisa, förhöra och predika. Dock var denna undervisningsform av låg kvalitet och dess värde var omdiskuterat.¹⁹

Vid sidan av dessa två skolformer växte en tredje privat skolform fram, de på välgörenhet grundade missionsskolorna. Barnen inackorderades i elevhem eller på gårdar och skolformen blev populär hos många samer; även en del nybyggarbarn gick i denna skola. Denna skolform kom att kritiseras mycket då den ansågs vänja samebarnen vid ett bekvämt liv och på så sätt avvänja dem från nomadlivet med dess renskötsel.

Antalet nybyggare i Lappmarkerna ökade kraftigt under 1800-talet; även skogssamer blev nybyggare och övergav renskötseln. Under senare delen av århundradet ökade skogs- och gruvnäringen och kommunikationer byggdes, industrialiseringen gjorde sitt intåg även i Lappmarken. Samernas områden krympte och de drogs alltmer in i den svenska samhällsutvecklingen och penningekonomin.²⁰ Den ökade kontakten mellan samer och det svenska samhället ledde till ökat intresse för samerna och deras roll i samhället.

I och med 1842 års folkskolestadga och den skolplikt denna medförde kom även andra barn än samiska att hänvisas till sameskolorna, och i och med en reform 1877 blev svenskan huvudspråk.²¹ Denna reform var också mer positiv till kateketskolorna som främst skulle rikta in sig på de barn som inte kunde nås av lappskolorna. Lappskolan utvecklades dock långsammare än den allmänna folkskolan och undervisningen var bristfällig då deltagandet i

undervisningen var oregelbunden och kvaliteten på lärarna var låg. Kateketerna förbättrades dock och blev en form av vandrande skolor med bättre lokaler och fler barn.

Sameskolan nådde inte heller under 1800-talet många samebarn och särskilt då de nomadiserande barnen. I vissa samebyar började man därför från år 1895 anordna vinterkurser som gav barnen grundläggande undervisning vid deras vintervisten. 1896 gjordes ännu en översyn av lappskolorna som nu skulle benämnas lappfolkskolor; läroämnena skulle vara desamma som i den allmänna folkskolan och undervisningsspråket skulle uteslutande vara på svenska.²² Trots att det vid sekelskiftet fanns fem olika former för undervisning av samernas barn (lappfolkskolor, kateketskolor, missionskolor, vinterkurser samt den allmänna folkskolan) var undervisningen för samerna fortfarande bristfällig.²³

2.2 Kåtaskolreformen 1913

2.2.1 Bakgrund

I och med det ökade intresset för samer och deras roll i samhället under 1800-talets senare del uppstod debatt om samernas framtid som folk, samt samiskans och kulturens överlevnad. Många ansåg att det bästa vore om samerna assimilerades in i det svenska samhället medan andra förespråkade segregation av samerna och samisk kultur.²⁴ Kritiken mot de förvirrande skolformerna var omfattande och kvaliteten på skolgången var kraftigt varierande. Dessa förhållanden samt samernas situation var också heta ämnen i debatten.²⁵

En samisk röst som hördes tillhörde Elsa Laula som i skrifter tog upp samernas rätt till marken, möjligheten att bedriva jordbruk samt skolfrågan. Hon ansåg att den samiska skolgången var sämre ordnad än den för svenska barn.²⁶ Johan Turi var en annan same som intresserade sig för skolfrågan. I Turis bok ”Muittalus Samid Birra –en bok om samernas liv” från 1897 (svensk översättning 1919) kan man läsa att han ansåg att samerna behövde skolan och den bildning och kultur denna erbjöd; men han var samtidigt rädd att samernas egen kultur skulle bli lidande genom alltför stor kontakt med det svenska samhället.

”Femårsskolorna äro bra för fattiga lappar, då barnen äro i skolan under den tid, då de ännu inte äro så långt komna, att de arbeta för sin föda, och så är det också, att de lära sig läsa och skriva och räkna, så att de inte överallt bli bedragna av handelsmän och bönder, som förr bedragit många med räkenskaper och starka drycker. Men skolan fördärvar ändå lappbarnen; de få nog en god lärdom, men de lära sig mycket onödigt också; och så är det, att de i mycket få bondenatur, och de bli borta från lapparna under bästa lärotiden, och då

*lära de sig bara till bondeliv, och lappliv lära de sig inte alls. Deras natur förändras också, lappnaturen tappas bort, och bondenaturen kommer istället. Och många av barnen i kronskolorna äro bröstsjuka, men då det inte finns skolor i lapparnas egna kåtor, så måste man sätta dem, där det finns skolor, om det också inte är bra”.*²⁷

Resultatet av debatten blev en motion i riksdagen 1908 som tog upp samernas situation samt sameundervisningens många brister. Man kom här fram till att för att kunna ge samerna grundläggande undervisning utan att vänja dem av med nomadlivet var det tvunget att anställa ”vandringslärare” som undervisade samerna och levde tillsammans med dem. De flesta i riksdagen ansåg att det var viktigt att bevara den samiska kulturen med nomadiserande renskötsel och därför måste skolan anpassas till denna.²⁸ Domkapitlet i Luleå fick av riksdagen i uppdrag att utreda skolfrågan med biskop Olof Bergqvist i ledningen.

2.2.2 Den Bergqvistska Utredningen

Bergqvists två huvudambitioner var att höja kvaliteten och deltagandet i undervisningen samt att skapa förutsättningar för att samerna efter skoltiden skulle bli kvar i den nomadiserande renskötseln. Motiven till detta var flera; man ansåg att samerna hade egenskaper som gjorde dem mest lämpade för nomadlivet, och att de saknade de fysiska och psykiska egenskaper som krävdes för regelbundet kroppsarbete.²⁹ Samerna ansågs lyckligast i sin naturliga nomadiserande miljö och de skulle få svårigheter att anpassa sig till ett liv i det svenska samhället.³⁰ I utredningen står att läsa:

”Om lapparna skola fortleva som stam, så måste det vara som nomader”

Samens ”fria lif är ock hans rätta element, hans lust och fröjd, då han icke genom långvarig vistelse bland bofasta särskildt i ungdomsåren, blifvit förvekligad och bekväm för nomadens mödosamma vandringar i fjällens ödemarker under köld och snöstormar”

Ett annat motiv var det ekonomiska, man ansåg att utan att samerna nyttjade fjällen genom renskötseln var dessa till ”föga nytta”.³¹

Folkskoleinspektörerna i Lappmarken, Vitalis Karnell och K.L. Österberg, knöts till utredningen. Karnell var tydlig förespråkare för segregation av samerna. Redan 1905 skrev han i tidskriften ”Dagny” som följer:

”Gynna gärna lapparna på allt sätt, gör dem till sedliga, nyktra och nödtorftigt bildade människor, men låt dem inte läppja på civilisationens bägare i övrigt, det blir i alla fall bara

*ett läppjande, men det har aldrig varit och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp ska vara lapp”.*³²

Utredningen Bergqvist visade med hjälp av statistik hur bristfällig samebarnens undervisning var. Det som oroade mest var att hälften av de nomadiserande samernas skolpliktiga barn inte fick någon undervisning alls; större delen av de som ändå fick undervisning deltog i de flyttande kateketskolornas lågkvalitativa undervisning. Följande brister i skolsystemet pekades ut av utredningen:

”1. Lappfolkskolorna med sin helårsläsning och sin femåriga kurs bidraga till att vänja lapparnas barn vid det bofasta livet och därmed avvänja dem från nomadlivet och renskötseln”

”2. Lappfolkskolorna, sådana de hittills varit organiserade, hava icke förmått draga till sig något större antal lärjungar från den nomadiserande befolkningen”

”3. Kateketskolor användas i för liten utsträckning och kateketerna sakna ofta kompetens att undervisa”

*”4. Ett stort antal lapska barn har med den nuvarande organisationen blivit utan undervisning”*³³

Utredningen kom fram till att den bästa och billigaste lösningen vore att barn till de bofasta samerna skulle undervisas i den allmänna folkskolan tillsammans med svenska barn; och för de nomadiserande samernas barn vore flyttande kateketundervisning vid sommarvistena samt vinterkurser vid vintervistena lämpligast då dessa skolformer var anpassade till nomadsamernas speciella förhållanden.³⁴

2.2.3 Organisation och Syfte

Vid formandet av förslag till organisation utgick utredningsmännen just från kateketskolor och vinterkurser då det var dessa skolformer som visat sig fungera bäst och utnyttjats mest av de nomadiserande samernas barn. Samebarnen var skolpliktiga mellan åtta och fjorton års ålder.³⁵ Trots kritik från flera håll lades en reviderad version av den Bergqvistska utredningens förslag fram i riksdagen 1913. Riksdagen godkände förslaget och den 13:e december 1913 kom den nya stadgan i svensk författningssamling. Dock betonades att detta nya skolsystem skulle betraktas som ett försök.³⁶ Syftet med reformen var att ge *”så god undervisning som möjligt åt fjälllappars barn”* och att *”anordna undervisningen så, att den inte avvänjer barnen från nomadlivet”*.³⁷

Enligt stadgan skulle årskurs 1-3 få undervisning i flyttbara kåtor fyra timmar dagligen i 26-28 veckor under sommarhalvåret. Denna form kallades först kateketskolor men fick senare namnet vandrande nomadskolor (och längre fram namnet visteskolor) eftersom undervisningen flyttade med samerna mellan de olika sommarvistena. På detta vis hade barnen kontakt med föräldrarna och hölls kvar i nomadlivets miljö och livsföring samtidigt som de fick undervisning. Undervisningens innehåll beskrivs i stadgan om vandrande nomadskolor i SFS 1913: ”Den vandrande nomadskolans uppgift är att meddela den första undervisningen, omfattande innanläsning, kristendomskunskap, räkning, skrivning och sång samt, där omständigheterna sådant medgiva lappslöjd. Undervisningen skall, så långt lämpligen kan ske, anknyta sig till den natur och de förhållanden i övrigt, under vilka flyttlapparna leva”.³⁸

Årskurs 4-6 skulle undervisas vid fasta skolor vid vinterviste, som ofta låg i anslutning till kyrkplatserna,³⁹ där barnen kunde inackorderas hos bofasta men även i hushållskåtor av trä. Skolorna kallades till en början lappfolkskolor, men fick sedan namnet fasta nomadskolor (och senare byskolor). Undervisningstiden under vinterhalvåret, 3-4,5 månad, var anpassad till den tid samerna vistades i skogslandet. Undervisningens innehåll i de fasta nomadskolorna finns även den beskriven i stadgan SFS 1913:

”1. Läroämnen i fast nomadskola vara innanläsning, kristendomskunskap, räkning, skrivning och sång jämte lämpliga delar av geografin, svenska historien och naturläran, valda med särskild hänsyn till flyttlapparnas behov. Under sista årskursen genomgår dessutom det viktigaste av de föreskrifter, som angå lapparnas renskötsel. I fast nomadskola meddelas ock, så vitt sig göra låte, undervisning i lappslöjd.

2. Undervisningen skall, i den mån lämpligen kan ske, anknyta sig till den natur och de förhållanden i övrigt, under vilka flyttlapparna leva”.⁴⁰

Barn till bofasta icke-renskötande samer kunde få möjlighet att gå i den fasta nomadskolan, och då även de yngre barnen, men dessa var normalt hänvisade till den allmänna skolsystemet där de flesta barnen var svenska.

Inom nomadskolan anställdes lärare med treårig utbildning från småskoleseminariet i Murjek med en inriktning på samer; men bristen på lärare i nomadskolan var ändå stor, särskilt på de vandrande nomadskolorna. Därför snabbutbildades lärare till detta system under en niomånadersperiod. Dessa blivande lärare skulle undervisas i både svenska och samiska, men

vad gäller undervisningsspråket i kåtaskolorna finns ingen precisering i stadgarna. Visserligen framhölls språkets betydelse för bevarandet av den samiska kulturen i den Bergqvistska utredningen, men lärare med sådana kunskaper var svåra att få tag i och läroböcker på samiska saknades. Samerna själva ansåg ofta att samiskan var ett talspråk som barnen redan kunde; viktigare var att barnen fick lära sig svenska för att klara sig i det svenska samhället. Beslut om undervisningens språk kom dock att hamna på skolrådets och folkskoleinspektörens bord.⁴¹

Skolstadgan från 1913 var en kompromiss och utsattes för kritik från många håll, även inom riksdagen hördes kritiska röster. Därför gjordes 1915 en översyn av skolsystemet i en ny utredning. Denna accepterade den förra utredningens förslag och riksdagsbeslutet 1913; de nomadiserande samernas barn skulle hållas kvar i rensköteln och skolsystemet skulle vara separerat från den allmänna folkskolan. 1915 års utredning gav förslag som fick genomslagskraft, mer klara bestämmelser om skolplikten för samerna samt vilka åtgärder som skulle tas mot dem som ”tredskade” infördes, en tjänst som nomadskolinspektör inrättades och inackorderingen av samiska barn i de fasta nomadskolorna skulle i större utsträckning ske i hushållskåtor av trä. Det samiska skolsystemet finansierades likt den allmänna folkskolan av staten. Undantagen var de privata missionskolorna som baserades på välgörenhet.⁴²

2.2.4 Samernas Landsmöte 1918

Trots att många samer accepterade kåtaskolsystemet, särskilt i Norrbotten där de nomadiserande samerna ofta befann sig långt från fast bebyggelse, utsattes formen för kritik. Åsikterna var av många olika slag. En åsikt var att skolorna var av alltför dålig kvalitet och undervisningstiden alltför kort; en annan åsikt var att tiden var för lång och olämpligt placerad under året.⁴³

Skolfrågan var en av anledningarna till att samerna började samarbeta på riksplanet.⁴⁴ Ett landsmöte sammankallades i Östersund 1918. Gustav Park, en av samernas ledargestalter kritiserade i sitt anförande skolsystemet med dess primitiva förhållanden och undervisningens dåliga kvalitet.⁴⁵ Han kritiserade även uppfattningen att *”nomadliv och renskötelse icke gärna kan bedrivas av ett upplyst och någorlunda kultiverat folk”*⁴⁶, och att samerna skulle hållas kvar i den nomadiserande rensköteln genom begränsad och ineffektiv utbildning. Han menade att okunnigheten var en av orsakerna till att samerna så länge varit underlägsna och

blivit utnyttjade.⁴⁷ Landsmötet i Östersund antog en resolution i skolfrågan och denna innehöll ett antal punkter:

”1. Missionsskolorna bör vara kvar, eftersom de fungerar väl.”

”2. De vandrande nomadskolorna bör om möjligt avskaffas.”

”3. De fasta nomadskolorna bör förses med bostäder i vanliga hus, och hushållskåtorna därmed avskaffas.”

”4. Samerna är mycket tacksamma för statens stora satsning på samernas skolor, men vill påpeka att satsningen bygger på delvis felaktiga principer.”

”5. Samerna är villiga att medverka vid bekostandet av skolorna i den mån samernas krav kan tillgodoses.”⁴⁸

Resolutionen överlämnades till regeringen och förbättringar skedde om än långsamt. De vandrande skolorna blev allt mindre vandrande och successivt förbättrades kvaliteten på undervisningen, dessutom blev kravet om undervisning i svenska tillgodosett. Dock fanns en del kåtaskolor kvar ända in på 1940-talet!⁴⁹

Kapitel 3 –Norrbottens Arbetsstugor

3.1 Historik –”Arbetsstugor för Barn”

1887 inrättades två arbetsstugor i Stockholm på initiativ av Anna Hierta-Retzius med stöd av ”Stiftelsen Lars Hiertas minne”. Antalet arbetsstugor i Stockholm ökade till ett tjugotal och idén spreds till andra städer i landet.

I och med industrialiseringen i slutet av 1800-talet växte städerna snabbt och en del sociala problem med barn och ungdom uppstod. På grund av att föräldrarna i och med industrialiseringen började arbeta omkring 10-12 timmar dagligen kom barnen att vara utan tillsyn efter skoldagens slut och efter avslutad folkskola var det många som inte fick någon regelbunden sysselsättning. Detta ledde till att många barn och ungdomar började driva omkring på gatorna; ungdomsbrottsligheten ökade och barn for illa.⁵⁰

I sin bok ”Arbetsstugor för barn” (som innehåller programförklaringar och anvisningar för verksamheten) skriver Anna Hierta-Retzius att *”det är långt viktigare att söka förekomma det onda än att sedan söka bota det”*; att det är *”viktigare att söka förekomma de ungas fall än att först låta dem falla, för att sedan inrätta kostsamma anstalter till deras möjliga förbättring”*.⁵¹

Lösningen på problemet var Arbetsstugan! Syftet var att barn och ungdom vid arbetsstugorna skulle få lära sig praktiskt arbete som komplement till folkskolans teoretiska och intellektuella undervisning.⁵² Barnen skulle på sin fritid sysselsättas med handarbeten av olika slag vilket skulle förbereda dem för praktiska och nyttiga yrken. *”Därigenom fostras hos dessa den arbetsglädje, det intresse för arbetet som är en så viktig faktor, en så bestämmande ledstjärna vid deras karaktärsutbildning. Sök att hos barnen ingjuta kärleken till arbetet, och Ni har räddat dem från mycket ondt”*.⁵³

Barnens handarbeten såldes för att täcka en del av utgifterna för material, verktyg, lärare m.m. Lön för arbetet de utförde var ett mål mat om dagen och i vissa fall även en mindre summa pengar.⁵⁴ Syftet var således sysselsättning genom praktiskt arbete och läsläsning samt ett mål mat om dagen.⁵⁵

Barnen skulle rekryteras från fattiga hem där båda föräldrarna förvärvsarbetade⁵⁶ eller/och hem som *”äro i moraliskt hänseende lågt stående”*. Men Anna Hierta-Retzius ansåg att det var

en nödvändighet att barnen inte togs ifrån sina föräldrar under längre tider, därför fungerade arbetsstugan endast som en slags fritidshem under dagtid.⁵⁷

”Man bör icke taga barn helt och hållet från föräldrarna och flytta dem till uppfostringsanstalter annat än i särskilda, mycket svåra undantagsfall. Man bör istället söka att väcka föräldrarnas ambition, deras ansvarskänsla, deras omtanke och kärlek till sina barn och genom att gifva dessa tillfälle till arbete och kärlek till detsamma söka rädda dem, äfven då de tillhöra dåliga hem”.⁵⁸

Arbetsstugan skulle enbart vara en komplettering till hemmens uppfostran. Nils Slunga menar att arbetsstuguvistelsen fyllde två funktioner i städerna:

-som förvaringsplats med meningsfull sysselsättning

-som en plats för undervisning och fostran.⁵⁹

Arbetsstugan hade en tydlig social uppgift då den tog hand om försummade barn i riskzon, gav dem mat och lärde dem arbeta.⁶⁰

Idén till arbetsstugorna kom från de arbetshem som upprättats i Danmark, Finland och Norge under 1870-1880-talen.⁶¹ Dessa arbetshems primära uppgift var att ge tillfälle till praktiskt arbete samt ett mål mat om dagen.⁶² I Finland hade dessa arbetshem till syfte *”att genom föda och lämplig sysselsättning söka afhålla fattiga barn från tiggeri, lättja och frestelse till ondt”*.⁶³ Hierta-Retzius skriver att dessa hem hade goda resultat då tiggeriet nästan helt upphörde. Den 4:e April 1886 beviljade Stiftelsen Lars Hiertas minne ett anslag på 2000 kronor för upprättande av arbetsstugor i Stockholm⁶⁴ och verksamheten kom att finansieras med hjälp av anslag från stadsfullmäktige, församlingar, räntor, gåvor samt inkomst från barnens arbeten.⁶⁵ Den största finansgrunden var den enskilda välgörenheten, men arbetsstugorna skulle inte fungera som välgörenhet utan som hjälp till självhjälp.⁶⁶

Trots att dessa arbetsstugor i södra Sveriges städer var förebilder kom de arbetsstugor som inrättades i norr vara av en annan typ.⁶⁷

3.2 Grundande

I den väglösa glesbygden i norr var familjerna barnrika och försörjningsmöjligheterna begränsade. Människorna var beroende av de få arbetstillfällena och fattigdomen var utbredd samtidigt som smittsamma sjukdomar spred sig i de trångbodda hemmen. Året 1902 med missväxt och kyla medförde verklig nöd till området.⁶⁸ I hela Sverige och även i grannländerna sattes hjälpverksamheter igång för att undvika stor hungersnöd.⁶⁹

Landshövding Karl Johan Bergström och Carl Svedelius, rektor vid Luleå Tekniska Skola insåg även de att något måste göras för att lindra nöden.

En idé var inrättande av arbetsstugor för barn. Med ett resebidrag på 200 kronor, från Anna Hierta-Retzius, gav sig Svedelius ut på rundresa i den norra glesbygden för att studera nöden och se var arbetsstugor kunde upprättas.⁷⁰ Här var det på grund av långa avstånd mellan barnens hem och folkskolan nödvändigt att arbetsstugorna skulle fungera som internat. Med förhoppning om ekonomiskt stöd meddelade Svedelius sina planer till Anna Hierta-Retzius, men då denna inte kunde acceptera internattanken uteblev detta. Verksamheten kom dock igång redan i februari 1903 med hjälp av bidrag från Centrala Nödhjälskommittén i Stockholm och tack vare att kommunerna tillhandahöll lokaler samt uppvärmning av dessa. De första åtta arbetsstugorna i Norrbotten inrättades 1903, fyra i Finnbygden och fyra i Lappmarken. Totalt kom tjugo arbetsstugor att inrättas i Norrbotten varav de flesta i Finnbygden. Arbetsstugorna inrättades för att lindra den akuta nöden⁷¹ men utvecklades snart till en institution för spridning av det svenska språket.⁷²

3.3 Organisation och Reglemente

1903 utarbetades ett program för verksamheten vid arbetsstugorna i Norrbottens län.⁷³ Organisationen byggdes upp på samma sätt som vid södra Sveriges arbetsstugor; en centralstyrelse i toppen och för varje enskild arbetsstuga en självständig lokalstyrelse. Detta sätt att organisera verksamheten lämpade sig väl för Norrbotten med dess långa avstånd.⁷⁴

I januari 1913 skickade centralstyrelsen en skrivelse till Landshövdingen, där det framgick att de ansåg att arbetsstugorna utvecklats och fått sådan betydelse, att en fast organisation krävdes. Centralstyrelsen bildade en stiftelse, ”Stiftelsen för Norrbottens Arbetsstugor”, och ett reglemente skrevs. Den nya organisationen innebar ingen förändring i arbetsstugornas verksamhet utan innebar ”*allenast dess säkerställande för framtiden under mera betryggande former*”.⁷⁵

Reglementet som överlämnades till Landskansliet i Luleå i mars 1913 innehöll paragrafer om hur arbetsstugornas organisation skulle fungera. Stiftelsens syfte var att upprätta och underhålla arbetsstugor som skulle fungera som internat, och erbjuda fattiga barn i glesbygden skolundervisning och undervisning i handarbeten och slöjd.⁷⁶

Stiftelsen och dess egendom skulle förvaltas av en centralstyrelse vilken skulle fungera som stiftelsens talorgan samt sköta ledningen av anstalterna. Landshövdingen var självskriven ordförande och konungens befallningshavare skulle välja ut styrelsens övriga sex ledamöter. Till sammanträde skulle ordföranden sammankalla samtliga ledamöter och styrelsen var beslutsmässig när minst hälften av ledamöterna deltog i beslutet.

Styrelsen skulle besluta i frågor angående

- grunderna för arbetsstugornas verksamhet.
- försäljning av fast egendom.
- inrättande av ny arbetsstuga samt dess förläggningssort.
- uppförande av egna lokaler för arbetsstuga samt reparationer av dessa.
- intagandet av fler än trettio barn till en arbetsstuga om särskilda omständigheter så krävde.
- inkomst- och utgiftstak varje verksamhetsår.
- instruktioner för verkställande ledamot.
- tillsättandet av bokförare.

I övriga frågor var ordföranden och den verkställande ledamoten beslutsfattare, och i de fall de inte var överens skulle ärendet tas upp i styrelsen. Den dagliga förvaltningen handlades av den verkställande ledamoten enligt instruktioner och denne skulle även korrespondera och redigera årsredogörelsen som trycktes och gavs ut varje år.⁷⁷

Varje arbetsstuga skulle ha en lokalstyrelse vars ledamöter utsågs av centralstyrelsen, dessa skulle komma från den ort där arbetsstugan låg. Lokalstyrelsen skulle ansvara för den närmaste tillsynen av verksamheten, övervaka föreståndarinnans arbete, besluta om intagningen av barn till det antal centralstyrelsen bestämt, samt se till att arbetsstugans verksamhet anpassades till ortens behov och uppfyller sin uppgift. Inom lokalstyrelsen skulle en kassör utses som skulle ha hand om de medel centralstyrelsen tilldelade lokalstyrelsen för driften av arbetsstugan. Varje månad skulle kassören skriftligen rapportera det ekonomiska läget till centralstyrelsen. Revision av förvaltningen samt räkenskaper för varje verksamhetsår skulle förrättas av två revisorer, där den ene utsågs av Konungens Befallningshavare och den andre av domkapitlet i Luleå.

I reglementet fanns även paragrafer som talade om vem som skulle besluta hur egendomen skulle disponeras om verksamheten lades ner samt vad som krävdes för ändringar i reglementet.⁷⁸

3.3.1 Finansiering

Carl Svedelius räknade med ekonomiskt stöd från Stiftelsen Lars Hiertas Minne vid öppnandet av arbetsstugorna i Norrbotten, men detta uteblev. Istället kom verksamheten igång med hjälp av medel från Centrala Nödhjälpskommittén.⁷⁹

Det blev Centralstyrelsens största uppgift att skaffa pengar till verksamheten⁸⁰ och lokalstyrelsens uppgift att skaffa fram lokaler, inventarier och mat samt anställa föreståndarinnor.⁸¹ Genom insamlingar, gåvor, kollekter och donationer försökte de hålla igång verksamheten.⁸² Oftast handlade det om mindre summor pengar, men arbetsstugorna fick även större belopp från länets nödhjälpsfond. Detta betalade dock inte hela verksamheten som hela tiden växte i och med att fler arbetsstugor inrättades. De första åren var de ekonomiska bekymren stora och många barn for illa, dock hade de det ofta bättre på arbetsstugan än i de fattiga hemmen.⁸³ Även efter den värsta nöden och akuta fattigdomen under nödåren motiverade fattigdomen i norr år efter år nya anslag till verksamheten.⁸⁴ 1907 fick centralstyrelsen tillåtelse att årligen ta upp rikskollekt i kyrkorna till arbetsstugornas förmån. Detta fick så stor betydelse att upptagning av rikskollekt blev kvar ända till 1944.⁸⁵

Avgörande för den fortsatta verksamheten blev det statliga understöd som infördes 1908. Enligt beslut som togs i september 1908 tilldelades ett årligt statsbidrag på 50 kronor för varje skolpliktigt barn med finsk eller lapsktalande föräldrar, dock högst 6000 kronor per år. Därtill bestämdes att medel från det så kallade ”Finnbygdsanslaget” från 1874 (finns beskrivet i avsnitt 4.2 sid.32) skulle anordnas för de finsktalande barnen. Från ”Anslaget till lappmarksecklesiastikverk” skulle medel ordnas till de lapsktalande barnen. Detta språkrelaterade statsbidrag kom att öka successivt och år 1920 handlade det om 220 kronor per barn och läsår. Detta statsbidrag var ett bevis på att staten erkände arbetsstugorna som viktiga institutioner i skolans tjänst samt för spridandet av svensk kultur och det svenska språket.⁸⁶

Vid ansökan av detta statsbidrag fick föreståndarinnan fylla i fastställda formulär som talade om barnets namn, födelsedata, hemvist, uppgifter angående skolan i det skolområde till vilket barnets hemvist hör (skolform, avstånd till hemvist, beskaffenhet av vägen mellan skola och hemvist), vilken skola barnet skulle undervisas i om det inackorderades (namn, skolform), kommentarer om barnets hemförhållanden, föräldrarnas ekonomiska ställning, uppgift om barnet var av finsk- eller lapsktalande föräldrar.⁸⁷

Från 1920-talet till 1941 var en stor inkomstkälla donationer från en okänd givare. Med hjälp av pengar från denna okända kunde sex nya arbetsstugor uppföras. Efter dennes död röjdes hennes identitet; fru Lotty Brezelius sägs ha skänkt över en halv miljon kronor till arbetsstugorna i norr.⁸⁸ Alla gåvor och donationer var noggrant noterade i arbetsstugornas årsredogörelser, även de allra minsta.⁸⁹

3.4 Syfte

I den första årsredogörelsen för Norrbottens arbetsstugor lyfter Svedelius fram tre viktiga uppgifter för arbetsstugan:

- Fostran till arbetsglädje
- Tillgång till skolgång
- Tillgång till sund och näringsrik men enkel kost.

Svedelius menade att arbetsstugans främsta uppgift framgår av namnet –Arbetsstuga –en anstalt där det arbetas. Det var inte frågan om en tvångsanstalt, uppfostringsanstalt för moraliskt förvillade minderåriga, utan en plats där kärleken till arbetet skulle läras in genom att barnen blev tilldelade slöjdarbeten av föreståndarinnan. Han menade att kunskaper i slöjdande gått förlorad i större delen av Norrbotten.

*”Mödrarna kunna ofta icke ens lära sina små att sy och sticka, ty de kunna ej konsten själva. Och deras kunskap i sådana husliga bestyr som att koka och laga mat, är ofta ej större den. Det har mer än en gång händt resande i obygderna däruppe, som själfva medfört mjöl, att de ej kunnat få en enkel välling tillagad af husmodern på platsen. (...) Och lika illa är det ställt för gossarna med hänsyn till manliga slöjder och färdigheter. (...) den enda handaslöjd, de där halfvuxna pojkar egentligen kunna, är att stoppa pipan och föra den till munnen och då'n igen. För resten sitta de mest i pörtet och dricka kaffe då och då. (...) stugornas viktigaste uppgift är att lära barnen arbeta”.*⁹⁰

Vad gäller stugans uppgift att ge barnen tillgång till skolgång, var detta av stor vikt då många barn på grund av långa avstånd fick mycket bristfällig eller ingen tillgång till undervisning. Genom att inackordera barn från ”avsidens belägna hem” skulle arbetsstugorna hjälpa till att lösa skolfrågans största problem i de nordligaste delarna av landet -att uppfylla skolplikten.⁹¹

Det var arbetsstugans uppgift att *”genom att bjuda barnen en sund och närande, ehuru enkel kost, kraftigt befodra deras utveckling i fysiskt afseende, hvilken i ett i fattigdom eller*

*moraliskt elände försjunket hem blifvit försummad eller hardt när ödelagd, samt att på samma gång sörja för barnens uppfostran och utveckling i moraliskt afseende genom att vänja dem vid arbete, ordning, lydnad”.*⁹²

Arbetsstugornas formella syfte står att läsa i §1 i Reglemente för Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor:

*”Dessa arbetsstugor avse i främsta rummet att bereda fattiga barn i länets mest glesbebyggda trakter skolundervisning och färdighet i handaslöjder efter ortens behov samt att därförutom genom deras uppfostran till gudsfruktan, arbetsamhet och rena seder bidraga till skapandet av goda, för samhället och hembygden nyttiga medborgare”.*⁹³

Arbetsstugan skulle fungera som ett hem för barnen med mat och boende. Folkskolan, inte arbetsstugan, skulle stå för den teoretiska undervisningen; i arbetsstugan skulle praktiska färdigheter övas som förberedelse för arbetslivet.⁹⁴

Även i instruktioner för föreståndarinnorna vid Norrbottens arbetsstugor kan man se vad verksamheten syftade till. Föreståndarinnan hade till uppgift att inom finsktalande bygd alltid tala svenska med barnen och se till att dessa använde svenskan som samtalspråk, även under rasterna. Hon ansvarade för barnens fostran och uppförande, och skulle ge handledning till arbetsduglighet, sanningskärlek, sedlig kraft och gudsfruktan genom förtroendefull vänlighet. Barnen skulle läras till lydnad, hövskhet, uppmärksamhet och hjälpsamhet. Föreståndarinnan ansvarade för barnens oavbrutna och jämna skolgång samt skulle övervaka läxläsning; dessutom skulle hon med barnen regelbundet besöka gudstjänst.

”Barnen skola även läras kärlek till hembygd och fosterland (...) I arbetsstugan skall råda glädje och trevnad. Arbetsstugan skall för barnen vara ett varmt, gott och kärt hem. Föreståndarinnan är dess moder. Utan hennes självupppoffrande ömhet, allvar och glada arbetsvilja blir hela verksamheten förfelad”.

Föreståndarinnan skulle göra arbetsstugan till vad den var ämnad att vara:

*”...människokärlekens och fosterlandskärlekens mönsteranstalt för barnens från de norrbottniska ödebygderna fostran till goda svenska medborgare”.*⁹⁵

3.5 Verksamhet

Grundtanken för arbetsstugan som Anna Hierta-Retzius formulerat antogs även av Svedelius; genom undervisning i praktiskt arbete skulle barnens handafärdighet och iakttagelseförmåga

utvecklas. Man skulle förekomma det onda genom att lära barnen arbeta och känna arbetsglädje.⁹⁶ Inriktningen vid arbetsstugorna skulle förbereda barnen för arbetslivet och öva praktiska färdigheter. På arbetsstugan hade man därför slöjdundervisning som var nyttoinriktad på eftermiddagarna efter skoldagens slut. Pojkarna hade snickeri och skomakeri, där de övades i träsnidning, skolagning, borstbinderi, korgmakeri och enklare metallarbeten. Flickorna hade textilslöjd där de fick lära sig sy, sticka, väva och laga kläder och de fick dessutom arbeta i köket med diverse uppgifter. Flickorna fick även tillverka spånkorgar, spånflätor, bastskor och tofflor.⁹⁷ För flickornas undervisning ansvarade föreståndarinnan, medan det för pojkarna anställdes en snickare och/eller en skomakare.⁹⁸

I programmet som skrevs 1903 fanns, förutom beskrivning av organisationen, även tre punkter som behandlade verksamheten:

1. Att låta barnen lära sig nyttiga slöjder; flickorna kvinnliga hemslöjder, som sömnad och husliga sysslor, och pojkarna manliga slöjder, som snickeri och skomakeri.
2. Att ge barn från avlägsna orter/platser tillgång till skolundervisning under 8 månader.
3. Att ge barnen omsorgsfull vård och uppfostran under hemliknande former.⁹⁹

Nyttoslöjden på arbetsstugan var föregångare till skolans slöjdundervisning som fick ett mer pedagogisk upplägg. Även folkskolans undervisning i svenska fick i arbetsstugan en mer vardaglig betydelse då det uteslutande var det språk som skulle användas.¹⁰⁰

3.6 Vilka Barn Inackorderades?

Före höstterminen 1903 skickades en rundskrivelse från centralstyrelsen till lokalstyrelserna som talade om vilka barn som skulle tas in i arbetsstuga. Högst trettio barn skulle tas emot vid varje arbetsstuga varav högst fem fick vara från orten. I denna skrivelse stod även att läsa att tillfälle till skolundervisning för de barn som inackorderades skulle ordnas dels i folkskola, dels i småskola.

*”Arbetsstugans barn bör utväljas bland socknens fattigaste och mest vanvårdade samt i moraliskt afseende mest försummade barn, Beträffande de barn som skola inlogeras i arbetsstugan, bör hänsyn tagas icke blott till fattigdom och vanvård, utan äfven till försummad skolgång, beroende antingen på aflägsen boningsort eller annan omständighet”.*¹⁰¹

Även lämplig ålder på barn som skulle inackorderas nämndes. Ej högre än 15 år, och vad gällde barn som saknade skolundervisning skulle företräde ges åt äldre barn.¹⁰² Intagning av barn på arbetsstuga blev senare noggrant reglerad i reglementet samt i instruktioner för lokalstyrelserna. I Reglementets§1 står att läsa:

*”I arbetsstuga skola intagas (...) skolpliktiga barn från fattiga hem, vilkas skolundervisning eljest komme att försummas eller vilka lida av kroppslig eller andlig vanvård (...) I arbetsstugan må intagas intill trettio barn”.*¹⁰³ I instruktioner för lokalstyrelse ser man att det var lokalstyrelsens uppgift att i god tid före terminens början ta beslut om vilka barn som skulle inackorderas. Barnen skulle vara barn i skolålder som utan intagning i arbetsstuga skulle *”blifva i avsaknad av skolundervisning eller fostran i allmänhet”*. Särskild hänsyn skulle tas till *”arbetsstugans sociala uppgift att bereda fostran och vård åt i hemmet kroppsligt eller andligt försummade barn”*.¹⁰⁴

Barn från orten kunde även de i undantagsfall få komma till arbetsstugan för ett mål mat, på det villkoret att barnet deltog i slöjdundervisningen samt i stugan talade svenska. Barn kunde tvingas lämna arbetsstugan om de *”visade sedliga oarter”* eller på annat vis hade dåligt inflytande på de andra barnen.¹⁰⁵ Intagningen skedde alltid i samråd med föräldrarna, och att lämna sina barn till denna verksamhet var frivilligt. Undantag skedde, och då handlade det om vanvård, missbruk, misshandel eller liknande. Ofta var antalet inträdessökande större än antalet platser som kunde beredas.¹⁰⁶

För varje intaget barn skulle föreståndarinnorna föra så kallade *”matriklar”* där diverse uppgifter om barnen skrevs ner. Förutom namn och födelsedata antecknades i dessa matriklar barnets hemspråk, föräldrarnas civilstånd och ekonomiska situation samt hemförhållanden i övrigt. Färdigheter av olika slag (ex. flit, uppförande, arbetsduglighet) samt hälsotillstånd angavs med betygsgrader varje år under arbetsstuguvistelsen, detsamma gällde språkliga framsteg. Vid ankomst till stugan skrevs ålder, vikt, kroppslängd samt tecken på fysisk eller psykisk vanvård ner i dessa matriklar, detsamma gjordes vid avgången. På detta sätt visade matriklarna hur arbetsstugan varit bra för barnen och visade därigenom att de behövdes. Vidare infördes uppgifter om sjukdom, osedlighet, sjukhusvistelse samt vilket handarbete barnet hade fallenhet för. Även uppgifter om barnets fortsatta levnadsöde antecknades i dessa matriklar.¹⁰⁷

Kapitel 4 –Samhällets syn på de två minoriteterna

4.1 Synen på Samerna

Under 1800-talet levde politiker och tjänstemän i tron att samerna skulle assimileras, d.v.s. gå upp i civilisationen. Därför minskades lappskolans verksamhet, undervisningsspråket skulle vara svenska och skolan gjordes mer lik den allmänna folkskolan; detta med baktanken att lappfolkskolan slutligen skulle slås samman med den allmänna folkskolan. I motsats till detta inrättades missionsskolor och snart bröts utvecklingen mot sammanslagning av nya idéer och värderingar.¹⁰⁸

1859 publicerade Charles Darwin skriften "On the Origin of the Species" (Arternas uppkomst) och denna utvecklingslära om det naturliga urvalet fick kraftigt genomslag; detta för att läran passade ihop med andra tendenser i den snabba samhällsutvecklingen. Trots att Darwins lära främst gällde djur- och växtarternas uppkomst tillämpades den av andra forskare även på uppkomsten av människoraser och kulturer, så kallad socialdarwinism. Skilda yttre förutsättningar ligger till grund för att människoraserna utvecklats olika och därför är olika väl anpassade till skilda livsbetingelser; detta är den rasliga formen av socialdarwinism. Den kulturella varianten innebär att människor inom en kultur är lämpade och livskraftiga för att leva inom just denna kultur, då den utvecklats under särskilda förutsättningar. Sten Henrysson skriver att socialdarwinismen i sig inte innebär att en ras eller en kultur är överlägsen en annan, utan endast att de utvecklats under olika förutsättningar och därför är bäst lämpade för sin miljö. Socialdarwinismen, den rasliga och den kulturella innebär att en viss ras eller en viss kultur är bäst anpassad till särskilda geografiska, historiska och vädermässiga förhållanden, medan en annan ras eller kultur passar bäst under andra förhållanden.¹⁰⁹

Socialdarwinismen spred sig till Sverige och accepterades av ledande vetenskapsmän. Forskning och spekulationer om raser fick under slutet av 1800-talet ett uppsving och forskarna sysslade med mätningar av olika fysiska slag (kroppslängd, hårfärg och ögonfärg; de mätte även skallens längd i förhållande till bredd). Även samerna utsattes för sådan forskning och då gjordes även spekulationer om deras psykiska egenskaper.¹¹⁰

Generaliseringar om samernas personliga egenskaper har gjorts av många författare. Johan Evert Rosberg tar i sin bok "Lapplyne" från 1923 upp vad forskare, präster, m.fl. tillskrivit samerna för egenskaper. Han skriver i sitt förord "Att skildra ett helt folks psyke hör till de svåraste uppgifter man överhuvudtaget kan ställa framför sig".¹¹¹ Men ändå gör han detta,

utan att djupare analysera eller sammanfatta de vitt skilda uppfattningarna. I boken tas de egenskaper upp som oftast förekommer vid skildringar av samernas egenskaper; några exempel: klenmod, misstänksamhet, ohövishet, slöhet, otacksamhet, nervositet, hysteri, dryghet, hämndlystnad, snikenhet.¹¹² Uppfattningarna om samernas egenskaper var motstridiga, de flesta var dock överens om att samerna inte var sämre begåvade än övrig befolkning.

*”Lapparna utmärka sig vanligen genom ett ganska stort kunskapsbegär och en snabb uppfattning (...) Begåvningen är större än man skulle vänta, ty överallt, där lapska skolbarn finnas, har man observerat, att deras minne och uppfattning någorlunda stå i nivå med andra folks”.*¹¹³

Angående samernas fallenhet för jordbruk var åsikterna delade; vissa menade att samerna var lika lämpade som någon annan att ägna sig åt jordbruk, andra menade att samernas vandringsdrift var för stor, att de var ämnade för nomadlivet.¹¹⁴ Samerna tillskrevs under de första decennierna under 1900-talet olika nedsättande egenskaper. I boken ”Lappen är Ombytlig, Ostadig och Obekväm” skriver Lennart Lundmark att man sade att lappen till sin natur var svag, barnslig, slö, klenmodig etc.¹¹⁵ Kyrkoherde Vitalis Karnell, som deltog i den Bergqvistska utredningen, skrev *”När lapparne börjar tillegna sig folkskolebildning, så är det totalt slut med dem som lappar och då blifva de de eländigaste människor man gärna kan tänka sig. Lapp ska lapp vara”.*¹¹⁶

Då de nya värderingarna i samhället förändrade synen på samerna och förändrades också politiken. Den nya politiken innebar att samernas kontakt med civilisationen skulle minimeras då denna kontakt kunde leda till att samerna övergav nomadlivet och renskötseln. Man ansåg att samerna hade egenskaper som gjorde att de var bäst lämpade för nomadiserande renskötsel. *”Ty renen är skapad för lappen och lappen för renen”.*¹¹⁷ Samerna ansågs lyckligast då de utövade nomadiserande renskötsel och de skulle ha svårt att anpassa sig till ett liv i civilisationen då detta endast skulle ge dem ett liv i armod och elände. I riksdagsdebatt 1913 sades att: *”Om lapprasen upphör med sitt nomadiserande liv, är den dömd att dö ut”.*

Den Bergqvistska utredningen och kåtaskolreformen var av tidens anda. Resultatet blev en totalt segregerad skola för de nomadiserande samernas barn. Bofasta samer som inte ägde några renar ansågs ha förslösat sin samiska härkomst och skulle snabbt assimileras in i det svenska samhället.

Den segregerade skolformen som kåtaskolreformen innebar motiverades av att barn som vistades för länge i civilisationen snart vände sig vid dess bekväma liv och blev därför ovilliga och odugliga till ett renskötande liv i den hårda fjällvärlden. ”*Civilisationen är lappens – såsom renskötare – svåraste fiende*”.¹¹⁸ Motiven till kåtaskolreformen kan förtydligas i några punkter:

1. Ett etnografiskt motiv. Samerna betraktades som naturbarn som bäst passade i den omgivning där de kunde bedriva renskötsel och bör därför hållas ifrån civilisationen.
2. Ett ekonomiskt motiv. Den enda effektiva nytta som man kunde ha av fjällvärlden var renskötseln, därför skulle samebefolkningen som renskötande folk bevaras.
3. Ett humanitärt motiv. Samerna var lyckligast som nomader och skulle få det svårt att anpassa sig till det civiliserade samhället.
4. Ett darwinistiskt motiv. Samerna var anpassade till ett liv i fjällvärlden genom naturligt urval.
5. Ett rasteoretiskt motiv. Samerna tillskrevs ärftligt betingade fysiska och psykiska egenskaper som gjorde att de inte kunde passa någon annanstans än som renskötande nomader i fjällen.¹¹⁹

Samen var lyckligast där han var ämnad att vara, i fjällvärlden som nomadiserande renskötare.

4.2 Synen på Tornedalingarna

Finnbygdsanslaget från 1874 var ett statligt bidrag på 12000 kronor till ”*befrämjande av folkundervisningen bland de i rikets nordligaste trakter bosatta finnar*”.¹²⁰ Anslaget, som skulle användas till att förbättra det bristfälliga skolväsendet i Tornedalen, var ett förslag från folkskoleinspektör Z. Grape. Huvudargumentet för att få igenom förslaget var att det i Tornedalen var dyrare att driva skolväsendet då befolkningen som levde under eländiga förhållanden var spridd över ett så vidsträckt område och dessutom talade ett främmande språk.¹²¹ Finnbygdsanslaget innebar dock inte att all undervisning nödvändigtvis skulle vara på svenska; utan snarare att man i ett område med lärarbrist och brist på läromedel skulle få tillgång till tvåspråkiga lärare och läromedel. Visst fanns det funderingar och rädsla kring de finsktalande tornedalingarnas nationella lojalitet, men detta var inte framträdande. Även i riksdagen vid denna tid fanns stöd för det finska språket och den finska kulturen i Tornedalen. Riksdagsmannen Adolf Hedin försvarade finskan och andra minoritetsspråk som

undervisningsspråk; han menade att dessa människor, som hade andra språk, ändå var ”goda svenskar”.¹²² Han fick stöd av andra riksdagsmän, men detta kom dock att ändras.

1809 hade Sverige förlorat Finland till Ryssland; hela Finland blev ryskt storfurstendöme.¹²³ Den svenska statsmakten kom efter detta att hysa en stor rädsla mot det ryska imperiet vars gräns mot Sverige utgjordes av Torne Älv. Ryssland sågs som ett politiskt och militärt hot! Man var rädd för att de kulturella likheterna mellan svenska och finska Tornedalen skulle väcka krav på att svenska Tornedalen borde inlemmas i det ryska imperiet; men man var även rädd för att dessa likheter kunde leda till ockupation av norra Sverige.¹²⁴ Funderingar kring tornedalingarnas nationella lojalitet ökade; likaså den svenska statens oro för att den ryske tsaren skulle försöka förena alla finsktalande folk i det ryska imperiet.¹²⁵

En ny syn på förhållandet mellan stat, nation och folk hade vuxit fram under romantiken: språket var en viktig bärare av nationens själ. Som jag i föregående avsnitt nämnt spreds darwinistiska och socialdarwinistiska värderingar och idéer under slutet av 1800-talet och 1900-talets början. Dessa påverkade även tankarna om språket som bärare av nationens själ, en så kallad språkdarwinism växte fram. Denna innebär föreställningen att språk konkurrerar med varandra och ett språk kan sprida sig geografiskt på bekostnad av andra språk. Språket är den främsta bäraren av ett folks kultur och i olika språks kontakt med varandra uppstår en kamp mellan kulturerna.¹²⁶

Under 1800-talets senare del ökade konkurrensen mellan nationalstaterna. För att stärka Sverige som nationalstat ökade kravet på kulturell homogenisering.¹²⁷ Man tänkte sig att språken återspeglade nationalkaraktären hos ett folk, men man kopplade även samman språk, ras och sjukdom på så vis att man var tvungen att skydda sig mot att ett främmande språk inkräktade i nationalstaten.¹²⁸ En förutsättning för den statliga stabiliteten var språklig homogenitet.¹²⁹

Arbetsstugorna i Norrbotten inrättades i syfte att lindra nöden under nödåren 1902/1903; dock var nöden inte så stor som tidningarna utmålade i syfte att vinna människors medlidande, detta för att få dem att skänka pengar till de nödlidande i norr. Verksamheten vid arbetsstugorna behövde pengar, matvaror och gåvor av alla olika slag; arbetsstugorna var beroende av välgörenhet.

Bilden av de nödlidande i Norrbotten kom att bli propaganda för insamlande av pengar till Norrbottens svältande barn. Tidningar, missionsföreningar, syföreningar m.fl. slöt upp bakom spridandet av upplysning om nöden i norr. Norrbotten målades upp som eländets tillhåll, en ödebygd där fattigdomen var vida spridd. Bilder för att väcka medkänsla spreds kring hela landet, utmärklade barn klädda i lump, små fallfärdiga stugor med ladugårdar som såg ut som fallfärdiga ruckel. De välbärgade storbondegårdar som fanns i dalgången blev aldrig uppmärksammade i tidningarna! Propagandan kopplades allt som oftast samman med finnbygden, och en ensidig bild av Tornedalen målades upp. Det gick t.o.m. så långt att tornedalingarna själva snart delade uppfattningen att finnbygden var eländig och fattig.¹³⁰

I boken "Vårsådd i ödemarken" från 1920, skriven av Elisabeth Curtelius, får vi en bild av synen på tillståndet och folket i Tornedalen:

"Finnbygdens, erkännerligen de aflägsna och isolerade trakternas innebyggare stå ännu i mångt och mycket på naturmänniskornas nivå (...) Någon tanke på morgondagen eller ordning i hushållningen synes vara ytterst svår att bibringa".¹³¹

"...i dessa hem råda på flera områden missförhållanden (...) Själva bostäderna ytterligt primitiva, kalla och dragiga, lämna icke tillräckligt skydd mot det hårda klimatet.

Trångboddhet, ofta frivillig för att utestänga kölden (...) okunnighet och vårdslöshet låta den lungsjuke spotta sina bakteriehaltiga upphostningar hvar som helst på golvet (...) Födan är oftast enformig och ej tillräckligt närande (...) och kaffet (...) missbrukas oerhört".¹³²

*"Bristande sinne för snygghet och renlighet i bostad, kläder och vanor..."*¹³³

"Tornedalens innebyggare däremot äro renare på kroppen än annorstädes i Sverige (...) Bastuseden inom finnbygden har tagits som mönster".¹³⁴

"Det har förekommit vid barnens intagning i arbetsstuga, att flera av barnen varit som förvildade, i saknad av allt begrepp om religion och anständighet".¹³⁵

"Socknen är ytterligt fattig (...) och skuldsatta äro de flesta".¹³⁶

I propagandan beskrevs finnbygdsbefolkningen även som slöa och likgiltiga för uppfostran och vård av barnen. Bilden som målades upp var att finnbygden var full av lidande, fattigdom, ödslighet och karghet, trots att den ekonomiska situationen inte var sämre än i andra delar av Sverige.¹³⁷

Carl Svedelius var mannen som tagit initiativ till och grundat arbetsstugorna i norr. Som verkställande ledamot i centralstyrelsen var han en så kallad "arbetsstugupappa".¹³⁸ År 1906

var det första hjälpbehovet tillfredsställt och ledningen för Norrbottens arbetsstugor förlades till Luleå. Svedelius efterträddes av Albert Carlgren som verkställande ledamot i centralstyrelsen. Nu fick man ett nytt motiv för den fortsatta verksamheten som inte var påtänkt från början; arbetsstuguverksamheten kom på ett tydligare sätt att inordnas i försvenskningens arbetet.¹³⁹ I årsberättelsen 1906/1907 står att läsa att arbetsstugornas kulturella mission var ”Att lära och ingifva bokliga kunskaper, arbetshåg och arbetsduglighet, svenskhet och fosterlandssinne(...)” ”... fylla arbetsstugorna sin uppgift i de strävanden, som nu afse att häruppe sprida svensk odling och svenskt tänkesätt till de obygd, som den allmänna utvecklingen icke längre kan låta lefva sitt eget afskiljda lif.” ”Som en yttre symbol på denna arbetsstugans nationella uppgift svajar öfver hvar och en av de åtta stugorna den blågula flaggan.”¹⁴⁰

På grund av misstänksamhet mot tornedalingarnas nationella lojalitet och kulturella identitet blev detta motiv en stor drivkraft i arbetsstuguverksamheten. Myndigheterna förde en helsvensk linje¹⁴¹ och 1912 slopades finska språket som läroämne vid småskoleseminariet i Haparanda. Lärarna behövde inte längre vara tvåspråkiga och all undervisning skulle ske på svenska.¹⁴²

I Reglementet för Norrbottens Arbetsstugor från 1913 framgår inte förändringen på ett tydligt sätt; men i instruktion för föreståndarinnorna vid Norrbottens Arbetsstugor är den svenska linjen tydlig. Det åligger föreståndarinnan ”att i arbetsstuga inom finsktalande bygd själv alltid tala svenska med barnen samt oavlåtligt anmana dessa att använda svenska såsom samtalsspråk, även under rasterna”.¹⁴³ Tidigare hade kravet varit att föreståndarinnorna även skulle behärska det finska språket; men arbetsstugupappan Carlgren var av den meningen att barnen snabbare skulle lära sig svenska om de kände språktvång.¹⁴⁴ Om barnen överträdde förbudet mot att tala finska i arbetsstugan bestraffades detta. Omkring år 1913 var man av den tron att det var omöjligt för barnen att hålla isär två språk.¹⁴⁵ De skulle genom språktvång lära sig svenska och i arbetsstugan skulle barnen ”fostras till kunniga, idoga, svensksinnade och svensktalande män och kvinnor!”¹⁴⁶

Kapitel 5 –Diskussion och Sammanfattning

5.1 Diskussion

Statens minoritetspolitik gentemot samerna var negativ segregationspolitik då det inte skedde på deras eget initiativ, utan snarare mot deras egen vilja. De nomadiserande samernas kontakt med det civiliserade samhället skulle minimeras och samerna som renskötande nomadfolk skulle bevaras för deras eget bästa. Samerna utsattes även för diskriminering då deras möjligheter till högre utbildning och arbetstillfällen m.m. var begränsade.

Diskrimineringspolitiken var visserligen inte framträdande men är ändå tydlig i det synsätt man hade under denna tid; samerna sågs som mindre utvecklade och civiliserade än övrig svensk befolkning och samerna var till sin natur svag, barnslig, slö och klenmodig och saknade de psykiska och fysiska egenskaper som krävdes för hårt arbete. Detta var i enlighet med tidens anda, med dess socialdarwinistiska strömningar och idéer.

Den politik som staten förde gentemot tornedalingarna, och som även kom att genomsyra arbetsstugans verksamhet, var assimileringspolitik. Ett utsuddande av det finska språket och den kultur man ansåg sammanbunden med detta språk, för ett totalt uppgående i den svenska kulturen med dess värderingar. Föräldrarna till barnen som inackorderades i arbetsstugorna ansåg ofta att det var bra att barnen fick lära sig det svenska språket, men i arbetsstugorna gick det så långt att finskan blev bannlyst, barnen tvingades tala svenska och blev straffade om de bröt mot förbudet. Enligt min åsikt tog sig minoritetspolitiken en ackulturationspolitisk form i arbetsstugorna, på grund av språktvånget. Skillnaden mellan assimilation och ackulturation är den att assimilationen sker genom en ömsesidig process medan ackulturationen är påtvingad.

Hur kommer det sig då att två minoritetsgrupper, boende i samma del av landet, under samma tidsperiod utsattes för olika former av minoritetspolitik? Varför ansåg man att lapp ska vara lapp men finne ska bli svensk? Som beskrivet ger olika synsätt upphov till olika former av minoritetspolitik. I slutet av 1800-talet spreds nationalistiska och socialdarwinistiska idéer i Europa och världen och detta kom även att få inflytande i Sverige. Idéer från raslig och kulturell socialdarwinism kom att påverka statens synsätt på samerna; språkdarwinistiska och nationalistiska idéer påverkade synen på de finskspråkiga tornedalingarna.

Sameskolan var ett direkt resultat av den förda minoritetspolitiken; en segregerad skola för de nomadiserade samernas barn, eftersom samerna skulle hållas åtskilda från det civiliserade samhället. Norrbottens arbetsstugor som upprättades av andra skäl, den stora nöden, var en institution som blev ett instrument inordnat i försvenskningen. Att man såg på samer och tornedalingar på olika sätt gav upphov till olika synsätt/förhållningssätt, som i sin tur gav upphov till olika former av minoritetspolitik; samerna skulle segregeras och tornedalingarna assimileras. Samerna var ämnade att vara nomadiserande renskötare av ett flertal olika skäl, de finsktalande tornedalingarnas nationella lojalitet och kulturella identitet ifrågasattes, därför skulle de försvenskas.

5.2 Sammanfattning

Uppsatsens huvudsyfte var att undersöka de båda institutionerna (Sameskolan och Norrbottens Arbetsstugor) för att söka förstå varför staten ansåg att samerna skulle bevaras som nomadiserande renskötande folkgrupp, när den finsktalande befolkningen i Tornedalen skulle försvenskas; för att se hur statens minoritetspolitik gett upphov till/tagit sig uttryck inom dessa institutioner. Jag ville göra detta a) genom att ta reda på när och varför respektive institution grundades och av vem, samt vad institutionerna hade för syfte; b) genom att beskriva deras verksamhet och titta närmare på vilka barn som rekryterades till respektive institution. Slutligen ville jag besvara frågan varför staten gjorde skillnad mellan samerna och tornedalingarna i minoritetspolitiken, bland annat genom att undersöka den dåtida synen på samer och tornedalingar.

Kåtaskolreformen 1913 var ett resultat av den Bergqvistska Utredningen. Utredningen lade fram ett förslag på ett nytt skolsystem för de nomadiserande samernas barn som var anpassat efter deras livsföring. Riksdagen godtog systemet med en helt segregerad skola som hade till syfte att ge *”så god undervisning som möjligt åt fjällappars barn”* och att *”anordna undervisningen så, att den inte avvänjer barnen från nomadlivet”*. Genom kåtaskolsystemet, med vandrande nomadskolor för de yngre barnen och fasta nomadskolor för de äldre, fick barnen behålla kontakten med föräldrarna och därigenom hölls de kvar i nomadlivets miljö och livsföring samtidigt som de fick undervisning. Verksamheten vid sameskolan beskrivs i stadgan om vandrande och fasta nomadskolor i SFS 1913; där finns förtydligat att undervisningen skulle anknyta till den natur och de förhållanden i övrigt, som de nomadiserande samerna levde i. Vad de skulle undervisas i var särskilt utvalt efter vad som ansågs vara deras behov.

Motiven till denna segregerade skolform var flera: Samerna betraktades som naturbarn som bäst passade i den omgivning där de kunde bedriva renskötsel och bör därför hållas ifrån civilisationen; den enda effektiva nytta som man kunde ha av fjällvärlden var renskötseln, därför skulle samebefolkningen som renskötande folk bevaras; samerna var lyckligast som nomader och skulle få det svårt att anpassa sig till det civiliserade samhället; samerna var anpassade till ett liv i fjällvärlden genom naturligt urval; samerna tillskrevs ärftligt betingade fysiska och psykiska egenskaper som gjorde att de inte kunde passa någon annanstans än som renskötande nomader i fjällen.

De första åtta arbetsstugorna i Norrbotten inrättades 1903, fyra i Finnbygden och fyra i Lappmarken, på initiativ av Carl Svedelius. Totalt kom tjugo arbetsstugor att inrättas i Norrbotten varav de flesta i Finnbygden. Arbetsstugorna inrättades för att lindra den akuta nöden, men utvecklades snart till en institution för spridning av det svenska språket. Verksamhetens organisation lämpade sig väl för Norrbotten med dess långa avstånd; en centralstyrelse i toppen som skulle fungera som talorgan, sköta ledningen av anstalterna samt samla in pengar till verksamheten; varje enskild arbetsstuga hade en självständig lokalstyrelse som skulle ansvara för den närmaste tillsynen av verksamheten.

På arbetsstugan fick barnen undervisning i praktiskt arbete tanken var att det onda skulle förekommas genom att lära barnen arbeta och känna arbetsglädje. Inriktningen vid arbetsstugorna skulle förbereda barnen för arbetslivet och öva praktiska färdigheter. På arbetsstugan hade man därför slöjdundervisning som var nyttoinriktad och anpassad efter bygdens behov. Arbetsstugan hade tre viktiga uppgifter: att ge barnen fostran till arbetsglädje, tillgång till skolgång samt tillgång till sund och näringsrik men enkel kost. Syftet som finns beskrivet i Reglementet lyder: *”Dessa arbetsstugor avse i främsta rummet att bereda fattiga barn i länets mest glesbebyggda trakter skolundervisning och färdighet i handslöjder efter ortens behov samt att därförutom genom deras uppföstran till gudsfruktan, arbetsamhet och rena seder bidra till skapandet av goda, för samhället och hembygden nyttiga medborgare”*.

Även i instruktioner för föreståndarinnorna vid Norrbottens arbetsstugor kan man se vad verksamheten syftade till. Föreståndarinnan hade till uppgift att inom finsktalande bygd alltid tala svenska med barnen och se till att dessa använde svenskan som samtalsspråk, även under rasterna. Hon ansvarade för barnens fostran och uppförande, och skulle ge handledning till arbetsduglighet, sanningskärlek, sedlig kraft och gudsfruktan genom förtroendefull vänlighet.

Barnen skulle läras till lydnad, hövskhet, uppmärksamhet och hjälpsamhet. Föreståndarinnan ansvarade för barnens oavbrutna och jämna skolgång samt skulle övervaka läxläsning; dessutom skulle hon med barnen regelbundet besöka gudstjänst.

”Barnen skola även läras kärlek till hembygd och fosterland” och föreståndarinnan skulle göra arbetsstugan till vad den var ämnad att vara: ”...människokärlekens och fosterlandskärlekens mönsteranstalt för barnens från de norrbottniska ödebygderna fostran till goda svenska medborgare”. Gränsen till Finland, och därmed till det ryska imperiet, gick längs Torneälven. Då finskan var det språk som talades i Tornedalen kom tornedalingarnas nationella lojalitet och kulturella identitet att ifrågasättas.

I slutet av 1800-talet spreds nationalistiska och socialdarwinistiska idéer i Europa och världen och detta kom även att få inflytande i Sverige. Idéer från raslig och kulturell socialdarwinism kom att påverka statens synsätt på samerna; språkdarwinistiska och nationalistiska idéer påverkade synen på de finskspråkiga tornedalingarna. De olika synsätten gav upphov till olika minoritetspolitik. Politiken gentemot samerna var negativ segregationspolitik då det inte skedde på deras eget initiativ, utan snarare mot deras egen vilja. De nomadiserande samernas kontakt med det civiliserade samhället skulle minimeras och samerna som renskötande nomadfolk skulle bevaras för deras eget bästa. Samerna utsattes även för diskriminering då deras möjligheter till högre utbildning och arbetstillfällen m.m. var begränsade. Den politik som staten förde gentemot tornedalingarna, och som även kom att genomsyra arbetsstugans verksamhet, var assimileringspolitik; ett utsuddande av det finska språket och den kultur man ansåg sammanbunden med detta språk, för ett totalt uppgående i den svenska kulturen med dess värderingar. Dock kom minoritetspolitiken att anta en ackulturationspolitisk form inom arbetsstugorna p.g.a. språktvånget.

Sameskolan var ett direkt resultat av den förda minoritetspolitiken; en segregerad skola för de nomadiserade samernas barn, eftersom samerna skulle hållas åtskilda från det civiliserade samhället. Norrbottens arbetsstugor som upprättades av andra skäl, den stora nöden, var en institution som blev ett instrument inordnat i försvenskningen. Att man såg på samer och tornedalingar på olika sätt gav upphov till olika synsätt/förhållningssätt, som i sin tur gav upphov till olika former av minoritetspolitik; samerna skulle segregeras och tornedalingarna assimileras. Samerna var ämnade att vara nomadiserande renskötare av ett flertal olika skäl, de finsktalande tornedalingarnas nationella lojalitet och kulturella identitet ifrågasattes, därför skulle de försvenskas.

Käll- och Litteraturförteckning

Otryckta källor

Folkrorelsernas arkiv i Norrbotten, Norrbottens Minne:

Arkiv	Volym	Signum
1018	124	F I a/b
1018	189	F IXI a2
1018	299	B V
1018	303	D I

Kungl. Maj:ts Prop. 1913:97

Svensk Författningssamling (SFS)

1913 §16.2

1913 §33

Tryckta källor

Norrbottens Arbetsstugors Årsredogörelser 1903-1913

Uppslagsverk och Ordböcker

Bonniers Compact Lexicon, 2001, Bonnierförlagen Nya Medier, s. 287

Nationalencyklopedin, 1989, Band 1, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs, s.36

Nationalencyklopedin, 1990, Band 2, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs, s.38

Nationalencyklopedin, 1991, Band 6, Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs, s.484

Norstedts Svenska Ordbok+Uppslagsbok, 1999, andra upplagans andra tryckning, Språkdata och Norstedts Ordbok, s.48, s.972

Stora Focus, 1988, Band 9, Esselte Focus Uppslagsböcker AB, Stockholm, s.133

Litteratur

Curtelius Elisabeth, 1920, *Vårsådd i Ödemarken*, Stockholm, Evangeliska

Fosterlandsstiftelsens Förlagsexpedition

Elenius Lars, 2001, *Både finsk och svensk –modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850-1939*, Umeå, Kulturgräns Norr, Kulturens Frontlinjer nr 34

Groth, Östen, 1984, *Ur Norrbottens Historia*, Luleå, Skrivarförlaget/Norrbottens Bildningsförbund, Norrbotten 1

Henrysson Sten, 1986, *Den Svenska Sameskolans Historia*, Umeå, Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet

Henrysson Sten, Flodin Johnny, 1992, *Samernas Skolgång till 1956*, Umeå, Forskningsarkivet, Umeå Universitet, Scriptum nr 35

Henrysson Sten, 1993, *Darwin, Ras och Nomadskola –Motiv till Kåtaskolreformen 1913*, Umeå, Forskningsarkivet, Umeå Universitet, Scriptum nr 37

Hierta-Retzius Anna, 1897, *Arbetsstugor för Barn*, Stockholm, Stiftelsen Lars Hiertas Minne

Holmberg, Uno, 1996, *Lapparnas Religion*, (original 1915 "Lappalaisten Uskonto, Suomen Suvun uskonnot"), Uppsala, Centre for Multiethnic Research, Uppsala Universitet, Tredje tryckningen

Johansson Henning, 1977, *Samerna och Sameundervisningen i Sverige*", Umeå, Pedagogiska institutionen, UmeåUniversitet

Lundemark Erik, 1980, *Arbetsstugorna*, Luleå, Tornedalica nr 30

Lundmark, Bo, 1976, "Samernas förkristna religion och samemissionen", i Svonni, Lars (red.) *Samerna ett folk i fyra länder*, Uppsala, Kursverksamheten vid Uppsala Universitet, Bokförlaget Prisma, Andra tryckningen

Lundmark Lennart, 2002, *Lappen är ombytlig, ostadig och obekvä...* -Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv, Umeå, Norrlands Universitetsförlag, Kulturgräns Norr, Kulturens Frontlinjer nr 41

Olofsson, Sven Ingemar, 1974, "Samhälle och ekonomi i Övre Norrland under stormaktstiden", i Westin, Gunnar (red) *Övre Norrlands Historia*, Umeå, Norrbottens och Västerbottens läns landsting, Del 3

Rosberg J.E, 1923, *Lapplynne*, Uppsala, JA Lindbergs Förlag

Sjölin Rolf, 1981, *Samer och samefrågor i svensk politik –En studie i ickemakt*, Lund, Bokförlaget Dialog

Slunga Nils, 1993, *Skola för Glesbygd –Arbetsstugor i Norra Sverige*, Luleå, Stiftelsen Norrbottens Läns Arbetsstugor

Slunga Nils, 2000, *Arbetsstugor i Norra Sverige –Ett Filantropiskt företag i skolans tjänst*, Uppsala, Föreningen för svensk undervisningshistoria, Årsböcker i Svensk Undervisningshistoria, Årgång LXXX 2000, Volym 192

Tenerz Hugo, 1963, *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten*, Stockholm, Statens råd för Samhällsforskning

Thomasson Lars, 1976, "Skola och utbildning för samer i Sverige", i Svonni Lars (red), *Samerna ett folk i fyra länder*, Uppsala, Kursverksamheten vid Uppsala Universitet, Bokförlaget Prisma, Andra tryckningen

Turi Johan, 1986, *Muittalus Samid Birra –En bok om samernas liv*, Umeå, Två Förlag, Faksimil av första upplagan, (1917, Wahlström & Widstrand)

-
- ¹ Thomasson, 1976, s.68f
² Folkkrörelsearkivet, Arkiv1018, Volym 124, Signum FI b, s.3
³ ibid. s.13
⁴ Stora Focus, 1988, Band 9, s.133
⁵ Johansson, 1977, s.5ff
⁶ ibid. s.9ff
⁷ ibid. s.9ff
⁸ Norstedts Svenska Ordbok+Uppslagsbok, 1999, s.48, Nationalencyklopedin, 1990, Band 2, s.38
⁹ Johansson, 1977, s.11
¹⁰ Norstedts Svenska Ordbok+Uppslagsbok, 1999, s.972
¹¹ Johansson, 1977, s.11ff
¹² Nationalencyklopedin, 1989, Band 1, s.36
¹³ ibid.1990, Band 2, s.38
¹⁴ Thomasson, 1976, s.61, Holmberg, 1996, s.13, Henrysson, 1986, s.3f, Lundmark B, 1976, s.78, Olofsson, 1974, s.22, Groth, 1984, s.8, 80f
¹⁵ Nationalencyklopedin, 1991, Band 6, s.484
¹⁶ Henrysson, 1986, s.4f
¹⁷ ibid. s.6
¹⁸ Henrysson, Flodin, 1992, s.3
¹⁹ Henrysson, 1986, s.7f
²⁰ Henrysson, Flodin, 1992, s.4
²¹ Henrysson, 1986, s.11
²² Henrysson, Flodin, 1992, s.7ff
²³ Henrysson, 1986, s.11f
²⁴ Henrysson, Flodin, 1992, s.6
²⁵ Henrysson, 1986, s.12, Thomasson, 1976, s.68
²⁶ Henrysson, Flodin, 1992, s.12
²⁷ Turi, 1987, s.19f
²⁸ Henrysson, Flodin, 1992, s.12f
²⁹ Henrysson, 1986, s.12, Henrysson, Flodin, 1992, s.19
³⁰ Henrysson, 1986, s.12
³¹ Thomasson, 1976, s.69
³² Henrysson, Flodin, 1992, s.16
³³ Kungl. Maj:ts Prop. 1913:97, s.10ff
³⁴ Henrysson, Flodin, 1992, s.18,20
³⁵ Henrysson, 1986, s.20
³⁶ Henrysson, Flodin, 1992, s.25, 27
³⁷ Thomasson, 1976, s.69
³⁸ SFS 1913, Nr 287, §16.2
³⁹ Henrysson, 1986, s.13
⁴⁰ SFS 1913, §33
⁴¹ Henrysson, Flodin, 1992,s.21f
⁴² ibid. s.27f , s.4
⁴³ ibid. s.28
⁴⁴ Henrysson, 1986, s.13
⁴⁵ Henrysson, Flodin, 1992, s.29
⁴⁶ Thomasson, 1976, s.69
⁴⁷ Henrysson, Flodin, 1992, s.29
⁴⁸ ibid. s.32
⁴⁹ ibid. s.33
⁵⁰ Slunga, 2000, s.33f
⁵¹ Hierta-Retzius, 1897, s.3
⁵² Slunga, 2000, s.34
⁵³ Hierta-Retzius, 1897, s.16f
⁵⁴ ibid. s.17
⁵⁵ Slunga, 2000, s.34
⁵⁶ ibid.
⁵⁷ Hierta-Retzius, 1897, s.17f
⁵⁸ ibid. s.32

-
- ⁵⁹ Slunga, 2000, s.35f
⁶⁰ Lundemark, 1980, s.47
⁶¹ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 124, Signum F Ia s.2
⁶² Slunga, 2000, s.33
⁶³ Hierta-Retzius, 1897, s.33
⁶⁴ *ibid.* s.34, 38
⁶⁵ Hierta-Retzius, 1897, s.240
⁶⁶ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym124, Signum F Ia s.8
⁶⁷ Slunga, 1993, s.7
⁶⁸ Slunga, 2000, s. 27, Slunga, 1993, s.7f
⁶⁹ Tenerz, 1963, s.50
⁷⁰ Slunga, 1993, s.9
⁷¹ Slunga, 2000, s.36f
⁷² Elenius, 2001, s.215
⁷³ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 299, Signum BV
⁷⁴ Lundemark, 1980, s.52
⁷⁵ Norrbottens Arbetsstugor årsredogörelse 1913, s.52f, 56
⁷⁶ *ibid.* s.53
⁷⁷ *ibid.* s.54
⁷⁸ *ibid.* 54f
⁷⁹ Slunga, 2000, s.36
⁸⁰ Lundemark, 1980, s.153
⁸¹ *ibid.* s.52
⁸² Slunga, 2000, s.96
⁸³ Lundemark, 1980, s.153f
⁸⁴ Elenius, 2001, s.215
⁸⁵ Slunga, 2000, s.96
⁸⁶ *ibid.* s.21, 97
⁸⁷ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 189, Signum FIXI a2
⁸⁸ Slunga, 1993, s.4f
⁸⁹ Lundemark, 1980, s.153
⁹⁰ Norrbottens Arbetsstugor årsredogörelse 1903, s.7
⁹¹ *ibid.* s.9f
⁹² Norrbottens Arbetsstugor årsredogörelse 1903, s.11
⁹³ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 124, Signum F Ib
⁹⁴ Slunga, 2000, s. 42
⁹⁵ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 124, Signum F Ib
⁹⁶ Lundemark, 1980, s. 85
⁹⁷ Slunga, 2000, s.42
⁹⁸ Slunga, 1993, s.12
⁹⁹ Lundemark, 1980, s.77ff
¹⁰⁰ Slunga, 2000, s. 42
¹⁰¹ Norrbottens Arbetsstugor årsredogörelse 1903, s.23
¹⁰² *ibid.*
¹⁰³ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 124, Signum F Ib
¹⁰⁴ *ibid.*
¹⁰⁵ *ibid.*
¹⁰⁶ Slunga, 2000, s.40
¹⁰⁷ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 303, Signum DI
¹⁰⁸ Sjölin, 1981, s.235
¹⁰⁹ Henrysson, 1993, s.4f
¹¹⁰ *ibid.* s.5, 7
¹¹¹ Rosberg, 1923, s.7
¹¹² *ibid.* innehållsförteckning
¹¹³ *ibid.* s.140
¹¹⁴ *ibid.* s.168ff
¹¹⁵ Lundmark L, 2002, s.63
¹¹⁶ Rosberg, 1923, s.142
¹¹⁷ Lundmark L, 2002, s.63

-
- ¹¹⁸ Lundmark L, 2002, s.3ff
¹¹⁹ Henrysson, Flodin, 1992, s.19, s.40f
¹²⁰ Slunga, 2000, s.21
¹²¹ Elenius, 2001, s.95
¹²² ibid. s.105ff
¹²³ Bonniers Compact Lexicon, 2001, s.287
¹²⁴ Elenius, 2001, s. 109ff
¹²⁵ Lundemark, 1980, s.9ff
¹²⁶ Elenius, 2001, s.108ff
¹²⁷ ibid.s.16
¹²⁸ ibid. s.110
¹²⁹ Slunga, 2000, s.44
¹³⁰ Tenerz, 1963, s.51ff
¹³¹ Curtelius, 1920, s.48f
¹³² ibid. s.54
¹³³ ibid. s.56
¹³⁴ ibid. s.57
¹³⁵ ibid. s.15
¹³⁶ ibid. s.44
¹³⁷ Tenerz, 1963, s.51ff
¹³⁸ Slunga, 2000, s.46f
¹³⁹ Tenerz, 1963, s.52ff
¹⁴⁰ Norrbottens Arbetsstugor årsredogörelse 1906/1907 s. 16, 14, 1905/1906 s.14
¹⁴¹ Tenerz, 1963, s.53f
¹⁴² Slunga, 2000, s.22
¹⁴³ Folkkrörelsearkivet, Arkiv 1018, Volym 124, Signum F Ib
¹⁴⁴ Elenius, 2001, s.223
¹⁴⁵ Slunga, 2000, s.45
¹⁴⁶ Norrbottens Arbetsstugor årsredogörelse 1905/1906 s.3